

Cséve Anna

MÓRICZ ZSIGMOND A SZÁZADFORDULÓ DINAMIKÁJÁBAN

Folklór, intermedialitás, modernség

Móricz Zsigmond révén a paraszt is érdekelni kezd bennünket. Bevonul lelki világunkba, helyet kér magának, mint egy kényes szalonban a mezőkövesdi csipke, vagy a kalotaszegi kendő s egyenjogú érték a meissenai porcelánnal és a perzsaszőnyeggel és a könyvei – mint magyar specifikumok – egy könyvespolcon állhatnak Wilde-del, vagy a francia irodalom bármelyik raffinált termékével, mert mégis stilizált ez a népiesség, az új művészet szelleme szerint való, hozzánk közel eső s ha látszatra realista, vagy naturalista Móricz Zsigmond, ha az ő durva, göröngyös és nedvbő nyelve csupa egészség és erő, ő mégis elsősorban költő, stilizáló, továbbfejlesztő. (Kosztolányi Dezső)¹

A Móricz-próza modernségének egyik fontos eredetvidéke a 20. század elején még elsősorban szóbeliségben élő folklór. Az etnográfia és irodalom között létrejövő intermedialis szövegalkotói eljárás² a források orális természete miatt sokáig rejtve maradt a kutatások számára. Móricz közelmúltban publikált, szóbeliséget rögzítő műhelynaplója³ azonban felhívta a figyelmet népköltészeti gyűjtéseinek (1903–1907) médiumváltó hatására és poétikájának nehezen feltáruló írói eljárásaira.⁴ Ahhoz, hogy az életmű folklóreredetének és a móríci irodalmi modernség koncepciójának a kontextusa kiemelkedjen Móricz indu-

1 Kosztolányi Dezső, *Móricz Zsigmond három kis darabja*, A Hét 1911. április 9., 15. sz., 237. = *Kortársak Móricz Zsigmondról*, szerk. Tóth Dezső – Vargha Kálmán, Akadémiai, Budapest, 1958, 127.

2 „Az intermedialitás fogalma médiumok, illetve művészetek közötti kölcsönviszonyokra, interakciókra vonatkozik. Szűkebb értelemben pedig akkor beszélhetünk intermedialitásról, amikor egy médium figurációként jelenik meg egy másik médiumban, és ez reflexív módon magára a médiumra irányítja a figyelmet.” DÁNÉL Mónika – SÁNDOR Katalin, *Intermedialitás = Média- és kultúratudomány. Kézikönyv*, szerk. KRICSFALUSI Beatrix – KULCSÁR SZABÓ Ernő – MOLNÁR Gábor Tamás – TAMÁS Ábel, Ráció, Budapest, 2018, 283.

3 Móricz Zsigmond, *Tükör* I, II, IV, VI, VII, IX, X, szerk. CSÉVE Anna, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2018. Lásd: dhupla.hu, <https://dhupla.hu/collection/moricz-zsigmond-tukor>

4 CSÉVE Anna, *Arcbüvum és terep, irás és élet*, Helikon 67. (2021/2.), 303–320.

lásának század eleji holtteréből, a népművészet interdiszciplináris hatás-történetével is összefüggésbe hozható, történeti-mikrotörténeti jelen-ségek feltárására van szükség.

Az intermedialitás mint keresőszó

A médiumköziség jellegzetessége, hogy „olyan dinamikus viszonyt jelent, amely történeti korokon átívelő hatást hozhat létre”.⁵ A századforduló különleges vizsgálati terepe lehet ennek az intermedialis működésnek, láthatóvá teheti azokat a folyamatokat, amelyek „a médiumok és intézményes közegük, illetve a tudományterületek és diszciplínák határait szubverzív módon folyamatosan megkérdőjelezi”⁶ és újrendezi. Ebbe a korokon átívelő hatástörténetbe lép be felforgató erővel a 20. század fordulóján a „népművészet”, amely megkezdte az intézményrendszerek és diszciplínák viszonyrendszerének átalakítását Magyarországon.⁷ A népművészet hirtelen a néprajzkutatás, a múzeumok, a tudományos szakfolyóiratok, a művészettörténet, továbbá a művészetek (iparművészet, építészet, festészet, képzőművészet) új értékkategóriájává válik.⁸ Felhajtóereje a 19. század végi országos és világhiállításokon bemutatkozó, „nemzeti stílust” képviselő népművészeti tárgyak általános, európai érdeklődést is kiváltó sikere.⁹ A folklórnak ez az újonnan felfedezett ága¹⁰ a magyar nemzeti közösség identitásalkotásában be-

5 DÁNÉL-SÁNDOR, *I. m.*, 286.

6 *Uo.*

7 A 21. századi folklórkutatás közelmúltban publikált interdiszciplináris szempontú tanulmánykötet-sorozata foglalkozik ezzel a témával. Ismerteti VARGHA Katalin, *Folklór a magyar művelődéstörténetben*, Ethnographia 124. (2013/3.), 80–108.

8 „[...] a múlt század 80-as éveitől kezdve az első világháborúig olyan értékek kapcsolódtak a képzőművészeti közgondolkodásban a népművészethez, melyek azt szinte kizárólagos érvennyel, a legfőbb esztétikai és etikai értékek mitikus erejű megtestesítőjévé, megmentőjévé, megtartójává eszményítették.” SÁRMÁNY Ilona, *A népművészet értelmezése a századforduló művészeti közgondolkodásában*, Ethnographia 88. (1977/1.), 102.

9 „Először az 1851. évi londoni világhiállítás kapcsán derült fény a művészet és a fejlődő modern gyárpar kapcsolatának hiányára. A megoldást keresők a kézművesek és a parasz-tok maguk készítette tárgyaihoz fordultak. Ez volt az az idő, amikor Béctől Londonig el lehetett adni divatcikként magyar kézimunkákat.” KÓSA László, *A magyar néprajz tudománytörténete*, Osiris, Budapest, 2001, 61.

10 „A népművészet a szakszerű magyar terminológia szerint a folklór része, de a köznapi használat során a két kifejezést szinonimaként alkalmazzák 'népművészet' jelentésűnek tartva a folklórt, holott a folklórba a népszokások és népi vallásosság egésze is beletartozik. [...] Tovább növeli a zavart az a gyakorlat, ami a népművészetben kizárólag valami eltárgyasult dolgot, a folklóron pedig kizárólag valami szellemi tartalmat ért. A mindkét halmazt biztosan befogó kategória a néphagyomány.” LÁGLER Péter, *A népművészet*

töltött szerepe által¹¹ hatást gyakorol a tudományokra és művészetekre, a hazai iparra és kereskedelemre, a műtárgypiacra, ugyanakkor különböző modernségkoncepciók alakulnak általa.¹² Az 1900-as évektől a „kalotaszegi kendő”, már az újságolvasók számára is közérthetően, kódolt tartalommal válik. A népi kultúra metamorfózisának e példájában különféle módokon mediatisált tartalmak rétegződnek egymásra: a millenniumi kiállításon berendezett kalotaszegi szoba,¹³ a kiállított tárgyak piacképessége,¹⁴ a táj mint forrásgyűjtő terep,¹⁵ múzeumok új gyűjteménytípusa,¹⁶ monográfiák,¹⁷ és az európai művészet egészébe illeszkedő, a magyar népművészetre támaszkodó modern alkotások.¹⁸

A 19. századi népköltészeti gyűjtőmunkához nem mérhető érdeklődés övezi a népművészet tárgyi kultúrájának mintagyűjtő akcióit. A folklorisztika 19. századi kanonizációjában ismeretlen sajátosságként

nemzetközisége és prezentációi, <https://docplayer.hu/948482-Lagler-peter-a-nepmuveszet-nemzetkozsige-es-prezentacioi-1.html>, 136.

- 11 Vö. „A »népművészet« kifejezés története és használata tükrözi a nemzetállamok létrejöttének (ill. az azt létrehozó) »feltörekvő«, polgárosodó értelmiségnek) azt az igényét, hogy a társadalomilag tagolt politikai nemzet ösét a társadalmában harmonikusnak és egységesnek tekintett ősi, egységes népben találja meg.” *Uo.*, 137.
- 12 A gödöllői művészek például „A népművészetet művészeti nyelvnek, s a modernitás egyik legjelentősebb forrásának tekintették.” GELLÉR Katalin, *A népművészet esztétikai szemlélete közép-európai viszonylatban = A népművészet a 19–20. század fordulójának művészetében és a gödöllői művésztelepen*, szerk. ÓRINÉ NAGY Cecília, Gödöllői Városi Múzeum, Gödöllő, 2006, 14.
- 13 „1885-ben az akkori kultuszminiszter fölkérésére az országos kiállításon bemutatott egy kalotaszegi szobát, s ezzel elindította a varrottast a világhírnév felé.” BARANYAI Zsolt, *Kalotaszegi életképek*, Ethnographia 100. (1989/1–4.), 235.
- 14 „[...] ebben a felizzott népszerűségben az is közrejátszott, hogy az 1885-ös kiállítás kalotaszegi kézimunkái elnyerték az uralkodóház tagjainak – az elsők között volt Rudolf trónörökös – s a főnemesség tetszését, melynek megrendeléseikkel adtak nyomatékot.” LÁBADY Károly, *A népművészet gyűjtés és ihlet forrása = A népművészet a 19–20. század fordulójának művészetében*, 111.
- 15 Kalotaszegen járt kutatók például Körösfői-Kriesch Aladár, Edvi Illés Aladár, Kós Károly, Vikár Béla, Bartók Béla, később Móricz Zsigmond. *Körösfői-Kriesch Aladár (1863–1920) festő- és iparművész monográfiája és oeuvre-katalógusa*, szerk. ÓRINÉ NAGY Cecília, Gödöllői Városi Múzeum, Gödöllő, 2016, 40.; SEBESTYÉN Kálmán, *Móricz Zsigmond Kalotaszegen*, Honismeret 27. (1999/4), 64–65.
- 16 A Néprajzi Múzeumban a legelső komolyabb hazai néprajzi anyag Kalotaszegről származik. FEJŐS Zoltán, *Útmutató a néprajzi gyűjtemények értelmezésére = A néprajzi Múzeum gyűjteményei*, főszerk. FEJŐS Zoltán, Néprajzi Múzeum, Budapest, 2000, 37.
- 17 JANKÓ János, *Kalotaszeg magyar népe*, Athenaeum, Budapest, 1892; MALONYAI Dezső, *A magyar nép művészete I–V*, Franklin, Budapest, 1907–1922.
- 18 Például: Körösfői-Kriesch Aladár: *Kalotaszegi asszonyok* (faliszőnyeg) Lásd: *Körösfői-Kriesch Aladár (1863–1920) festő- és iparművész monográfiája*, 136.; Vö.: „A népművészet egyenlősége demonstrálásának jellegzetes példája, hogy képzőművészeti kiállítások keretén belül is néha önálló bemutatásra kerültek. Például A Kéve III. kiállításán (Nemzeti Szalon, 1911) a VIII. teremben Ács Lipót tanár sárközi népművészeti gyűjteményét állították ki.” GELLÉR, *I. m.* = *A népművészet a 19–20. század fordulójának művészetében*, 13.

jelenik meg az az új kutatási attitűd, amely elsősorban a gyűjtésben aktívan részt vevő művészek példáján látható. Az Iparművészet folyóirat cikke a „jó rajzoló” értelmiségiek és amatőr gyűjtők bekapcsolódását is szorgalmazza: „Nincs itt jelentéktelen tárgy: a kerítések, a kutak, a szénahányó favillák, a kilincsek stb., mind érdemesek a külön rajzra, fotográfiára.”¹⁹

*Művészeti diszciplínák párhuzamos
népművészeti és folklórgyűjtései*

A népművészethez kapcsolódó mozgásirányok számbavételét Móricz korai levelezésének keletkezéstörténeti kutatása indította el, amelynek egyik kontextusa a népművészeti gyűjtőmunka szerveződéséhez kapcsolódik. A Magyar Iparművészeti Társulat 1900-ban kezd a vidéki gyűjtőutak szervezésébe, így hamarosan fiatal művészek és főiskolai növendékek járják majd nyaranta az országot.²⁰ 1900 januárjában Móricz számára is lehetőség nyílik, hogy részt vegyen a kezdeményezésben. Az Iparművészeti Múzeum könyvtárnoka és a Társulat jegyzője, Czákó Elemér,²¹ előbb a debreceni szücsök díszhímzéseinek megörökítésére²² kéri az épp Imregen tartózkodó Móriczot, aki csak a helyben „kutatható” szöttesek hímzésmintáiról tud beszámolni válaszlevelében. Szembetűnő szakavatottsággal írja le a szomszédasszony abroszának és a kendőinek adatait, ami legalábbis előzetes tájékozottságot feltételez a helyi gyűjtésekről. A méretek megadásán kívül figyelmet fordít az anyag pontos megnevezésére („szövet”, „pamut”, „selyem”), a domináló mintázatokra, változataikra. Elkülöníti az ornamentikát („rozmingág”) a kultúrtörténeti szimbólumoktól (kereszt, szív).²³ „Látom, hogy szeretettel fog hozzá a magyar díszítési motívumok tanulmányozásához” – írja Czákó válaszlevelében. Megpályázható állást helyez kilátásba, azzal ösztönzi

19 *Hivatalos tudósítások*, Magyar Iparművészet 7. (1904/6.), 318–319.

20 KRESZ Mária, *A magyar népművészet felfedezése. Az európai népművészet felfedezésének 100 éves évfordulójára*, Ethnographia 79. (1968), 21.

21 Czákó Elemér a Magyar Iparművészeti Társulat tagja, az Iparművészeti Múzeum könyvtárnoka, később az Iparművészeti Iskola tanára, könyvművész és szakíró. GELLÉR Katalin, *Mester, hol lakol? Nagy Sándor művészete*, Balassi, Budapest, 2003, 42, 165.

22 Czákó Elemér levelének tartalmára Móricz válaszleveléből következtethetünk: Móricz Zsigmond Czákó Elemérnek (1900. január 28.) Lásd: dhupla.hu, <https://dhupla.hu/text/o:mzs-lev.tei.27>

23 Móricz Zsigmond Czákó Elemérnek (1900. január 28.) Lásd: dhupla.hu, <https://dhupla.hu/text/o:mzs-lev.tei.27>

a 21 éves joghallgatót, hogy pályázatának elbírálását előnyösen befolyásolhatja, ha már gyűjtött mintákat tud felmutatni. Czakó megbízása ekkor már temetők sírkeresztjein, falusi házak oromzatain található magyaros fa- és agyagmintáinak lerajzolására szól.

Gyűjtsön is annyit, a mennyit csak bír. Főleg azonban ne szövést és hímzést, mert azt már eléggé kiaknázták, ámbár az egyes elemek népies elnevezései még ismeretlenek; gyűjtsön inkább (tud-e egy kicsit rajzolni?) fafaragási és agyagipari díszeleket. A temetők sírkeresztjein, a házak elején sok eredeti magyar jelleget fedezhet fel. – Mind erre azért buzdítom, mert a most gyűjtendő anyagot, ha ide kerül értékesítheti.²⁴

A gyerekkorából jól ismert vidék és falu kutatási helyszínként körvonalazódik Móricz számára, amely értékekkel bír és felfedezésre vár. Bár Móricz első országjárási terveiről csak Pallagi Gyula 1900. januári leveléből értesülhetünk, ebben a kontextusban felmerülhet annak lehetősége is, hogy a fiatal gyűjtők habitusához hasonlóan, talán a fenti tartalommal fogalmazhatta meg a vidékjárás írói programját. Nagybátyja értetlenül áll e szándék előtt: „ha író akar valaki lenni, azért nem szükséges *kóbor jószág* módjára futkároznia az országban”.²⁵ Móricz megfogadja a tanácsot, azonban három év múlva már a Kisfaludy Társaság támogatásával járja Szatmár vármegyét. Népdalgyűjtés közben, Csetfalván áthaladva, amikor virágdíszeket formáló fafaragásokra figyel fel a helyi templom boltozatán, feleleveníti kapcsolatát a művészettörténnel.

református templom menyezetét láttam a minap. 1753-ban festették. És olyan szép, művészi, s magyaros mintákkal van díszítve, s az egész oly összhangzatos és kellemes benyomást tesz, hogy azt hiszem méltó volna, ha az Iparművészeti Múzeum megvizsgálatná.²⁶

A kontaktus nem marad alapvető tanulságok nélkül. Móricz megismeri a motívumkutatás jelentőségét. Mivel 1903 előtt már tudomást szerez

24 Czakó Elemér Móricz Zsigmondnak (1900. február 1.) Lásd: dhupla.hu, <https://dhupla.hu/text/o:mzs-lev.tei.2007>

25 Pallagi Gyula Móricz Zsigmondnak (1900. január 21.) Lásd: dhupla.hu, <https://dhupla.hu/text/o:mzs-lev.tei.26>

26 Móricz Zsigmond Czakó Elemérnek (1903. július 28.) Lásd: dhupla.hu, <https://dhupla.hu/text/o:mzs-lev.tei.27>

a múzeumi népművészeti gyűjtőgyakorlatról, a növényi és virágorna-mentika figyelmének tárgya lesz. Így nem véletlen, hogy egy év múlva, már Budapesten, felismeri a modern organikus építészet jelentőségét.²⁷ Móricz törekvéseinek értelmezéséhez azonban nem csak népművészeti, múzeumi kötődéseinek ismerete nélkülözhetetlen. Megkerülhetetlen annak a művészeti hatásnak és értelmiségi kontextusnak a felvázolása is, amelyet az ország különböző részeit, falvait bejáró néprajztudósok, de főként iparművészek, építészek, festők, művészettörténészek együttes „mozgása” rajzolhat ki. Szerepelnek ebben a névsorban²⁸ a gödöllői művésztelep festőművészei, Malonyai Dezső kutatócsoportjának tagjai,²⁹ de a hódmezővásárhelyi művésztelep³⁰ is bekapcsolódik a gyűjtésbe. A „kivonulások” hatást gyakorolnak az értelmiségi létmódra és alkotói gondolkodásra, ezáltal ismeretségek köttetnek. Ezekben a „művészcsoportokban” ugyanis szétválaszthatatlanul kapcsolódik össze a falu felfedezése és az új művészi formák keresése.

Móricz 1908 előtti kapcsolatrendszerének felvázolásakor elsőként Bartók Béla neve említhető, akivel Vashegyen találkozik, felesége, Holics Janka mutatja be őket egymásnak.³¹ A *Hét krajcár* sikere után jobban nyomon követhetőek Móricz szellemi és valóságos kapcsolatai. Gyakran találkozik Kós Károllyal, Zrumeczky Dezsővel, akik az író leányfalui házában is vendégei lesznek. Többször jár a gödöllői művésztelepen, meglátogatja Körösfői-Kriesch Aladárt és Nagy Sándort, akik Bartókkal és Kodály Zoltánnal szoros barátságban állnak, miként Móricz is.³²

27 MÓRICZ Zsigmond, *Naplók 1934*, szerk. Cséve Anna, Noran Könyvesház, Budapest, 2016, 558–559.

28 Festőművészek: Beck Ö. Fülöp, Körösfői-Kriesch Aladár, Zichy István, Juhász Árpád, Undi Mariska, Medgyaszay István, Nagy Sándor, Endre Béla, Thoroczka Wigand Ede. Építészek: Zrumeczky Dezső, Koós Károly, Györgyi Dénes, Jánuszky Béla, Kozma Lajos. Népzene kutatók: Vikár Béla, Sebestyén Gyula, Seprődi János, Bartók Béla, Kodály Zoltán, Lajtha László.

29 Kósa, I. m., 62.

30 Tóth Károly, *A hódmezővásárhelyi művészcsoport 1900–1914*, L'Harmattan, Budapest, 2015.

31 MÓRICZ Zsigmond, *Babits Mibállyal a Garda-tón = Uő., Tanulmányok I.*, szerk. Szabó Ferenc, Szépirodalmi, Budapest, 1978, 969.

32 Vajk Ilona, *Móricz Zsigmond és Kós Károly találkozásai*, Acta historiae litterarum Hungaricum 26 1(1990), 201–216.; Cséve Anna, *Ósidők végtelensége. A népdalgyűjtő Bartók Béla és Móricz Zsigmond*, Magyar Múzeumok 11. (2006/1.), 42–45.; GELLÉR, I. m., 2003, 121.; Bónis Ferenc, *Kodály Zoltán és Móricz Zsigmond*, Hítel 25 (2012/9.), 3–29.

*Tudomány és művészet – mediális különbségek és kölcsönviszonyok*³³

Az említett művészeti diszciplínák mindegyike azonos módon kapcsolódik a népművészethez, népköltészethez, vagy a zenei folklórhoz: határterületen jár. További jellegzetesség, hogy a művészek tárgyi gyűjtései a kezdetekben szorosan kapcsolódnak a múzeumi intézményrendszerekhez és állami forrásokhoz. A hódmezővásárhelyi művésztelep által gyűjtött népi tárgyaiknak például új helyi múzeumot létesítenek:³⁴ a gyűjtés irányítóinak, támogatóinak és intézményeinek kulcsszerepük van.

Kodály zoboraljai és egerszegi textiljei,³⁵ Bartók kerámiatárgyai a Nemzeti Múzeum gyűjteményét gyarapítják.³⁶ Móricz szintén a Nemzeti Múzeum megrendelésére készíti „antropológiai” és „folklór jellegű” fotódokumentációt. Kodak típusú gépe megőrökíti többek között a nagybányai fazekasmestert és a harangozót. A portrékon túl tematikus felvételeket is készít Milotán, Szinérváralján, Gridtótfaluban, ahol zsindeles és rédelyes házakat, bányászházat, szobabelsőt és utcarészletet fényképez, Csécsén pedig lefotózza az utolsó sarlós aratást. Huszonnyolc képe végül a Néprajzi Múzeumba került,³⁷ jól illeszkedve annak már az 1890-es évektől gazdagodó antropológiai fotógyűjteményébe, Székely Aladár és Nagy Miklós fotói mellé.³⁸

A népművészet formakérdései tehát nemcsak több művészeti ágat érintően kapcsolódnak század eleji folyamatokhoz, hanem az intézmények történetébe íródóan is nyomot hagynak: a muzealizálódás átmeneti felgyorsulása és intézményeinek átszerveződése szellemi és ideológiai értelemben a magyaros stíluskeresés terméke lesz. De a tudományos közeg is hozzájárul ahhoz, hogy az érzékelés új mediális technikái (fénykép, fonográf), valamint a fotó vizuális és antropológiai aspektusai által utat nyisson a modernség és a modernitás dinamikája felé.³⁹

33 DÁNÉL-SÁNDOR, *I. m.*, 284.

34 A múzeum alapítását Tornyai János kezdeményezte. TÓTH, *I. m.*, 292.

35 KOC SIS Aranka, *Kodály Zoltán zoboraljai textilgyűjteménye = Néprajzi értesítő*, 74., szerk. SELMECZI KOVÁCS Attila, Néprajzi Múzeum, Budapest, 1992, 91–108.; KATONA Edit, *Textil- és viseletgyűjtemény = A néprajzi Múzeum gyűjteményei*, 2000, 212.

36 Szij Béla, *Bartók a képzőművészetben = A Magyar Nemzeti Galéria Közleményei* 5., szerk. KORNER Éva – GELLÉRT Andor, Nemzeti Galéria, Budapest, 1965, 138.

37 FOGARASI Klára, *Fényképgyűjtemény = A néprajzi Múzeum gyűjteményei*, 735, 745.; Vö. CSÍK István, *Fényképek Móricz hagyatékából*, Fotóművészet 1983/4., 48.

38 FOGARASI, *I. m.*, 771.

39 Az antropológiai aspektusokról lásd: OROSZ Magdolna, *Az elbeszélés fonala, Narráció, intertextualitás, intermedialitás*, Gondolat, Budapest, 2003, 207.

A népművészet–tudomány–művészet hármaskötésében a változások akkor következnek be, amikor a gyűjtött minták alkalmazásának, „újraalkotásának” kérdése és a művészi forma problémája kerül előtérbe: lehetséges-e a népművészet kultúraalkotó erejéből európai formaművészetet csinálni? Móricz 1913-ban, nem sokkal *Tükör* című jegyzetkötvényeinek összeállítására elötte, a formaművészet birtokában mond le arról, hogy népköltészeti gyűjtései publicitást kapjanak.

A néprajzi gyűjtésről annyit, hogy Sebestyén Gyulával a nagy folklóristával baráti viszonyban vagyok, hol ő biztat valaminek a gyűjtésére engem, hol én őt, de nem kötöm le magam néprajzos irodalom munkásává, hiszen én a gyűjtésemet legtöbbször mindjárt fel is használom elbeszéléseimben, vagy abban, amit éppen írok.⁴⁰

*A látvány, a hang, a kép médiuma
mint a gyűjtési tapasztalat közege*

A folklórgyűjtés empirikus jellege, a vidék, a mezők, az utcák, a házak térélménye, az élő falukörnyezet vizuális, verbális, hangzó szenzuális élménye szinte felkínálja, hogy a művészek az észlelteket teljes spektrumát közvetítsék. Míg a korabeli néprajzban perifériára szorul vagy teljességgel hiányzik a tárgyhoz való individuális-művészi kötődés, e kutatók számára épp az utóbbi, a saját gyűjtési tapasztalat mediális közvetítése⁴¹ lesz érdekes. Móricz kéziratfüzeteibe nemcsak a népdalok és mesék szövegeit írja, hanem különféle emlékeztető kommentárokat fűz hozzájuk.⁴² A szóbeliség mediációját az írás, a látványt a rajzokkal megörökített arcképek (mesélő, dalolók), tárgyak (járom, fogat, famacska), háztípusok (gazdasági épület), falukép (Istvándi) őrzik.⁴³ Az épí-

40 Móricz Zsigmond Hegyaljai Kiss Gézána (1913. február 7.) Lásd: dhupla.hu, <https://dhupla.hu/text/o:mzs-lev.tei.1324>

41 Vö. „A mediális ebben a vonatkozásban az olyan tapasztalatok közegeként működik, amely a jelnek, a kommunikációnak az érzéki, anyagi jellegét domborítja ki, szemben a jelentés, az üzenet nyelvileg kódolható, megérthető dimenzióival.” L. VARGA Péter, *A médium olvasása. Közeg, mediálitás és materialitás az irodalomban*, <https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/14755/l-varga-peter-phd-2009.pdf>, 15.

42 Például: „Derék egy ember, vastag, elfűlt hangú, de friss, megmutatta, hogy guggon, hogy táncolta valaki a rencescecsét.” *Szatmári gyűjtés, Magyar népköltési gyűjtemény II.*, Gyűjtötte MÓRICZ Zsigmond, szerk. KATONA Imre, Magyar Néprajzi Társaság – MTA Néprajzi kutatóintézete, Budapest, 1991, 284.

43 *Szatmári gyűjtés II*, 323, 324, 329, 338, 340. Vö. Körösfői-Kriesch Aladár Torockó című faluképe = MALONYAY, I. m., II., Budapest, 1909, 297.

tész-gyűjtők rajzai mellett pedig írásos feljegyzések is tudósítanak a környezetről, nyelvről, szokásokról.⁴⁴ Festők „dokumentálják” a templomot, a kopjafát, a mezei munkákat, különösen az aratást, a gyerekjátékokat, miközben beszédmódokat, szokásokat is megfigyelnek.⁴⁵

Az egyes művészeti ágak eltérő metodológiáival viszik tovább a folklór eredetű formakérdéseket. Móricz a népdalok szövegtöredékeit illeszti össze történetté, így kísérletezik a „regény” narrációjával.⁴⁶ A szétszóródás és összetartás új művelete a népi forma eredeti szövedékét bontja fel. Móricz gyűjtött népdalkorpuszát a technikai apparátus hiánya miatt felemásnak érzi, hiszen nem nyílik alkalma arra, hogy fonográffal gyűjtsön. Figyelme a nyelvre és a népdal polifonikus működésére irányul, aminek közvetítése és poétikai potenciálja irodalmi,⁴⁷ de a dallam hiányzik a népdalkincsből. Még nem ismeri Bartókot, amikor a Szatmár vármegyei „polifóniába fülő egyszólam” átörökítését már veszélyeztetettnek érzi.⁴⁸ Ezért is nevezi meg később mintaértékűnek Bartók programját, aki a dallam felől közelít.⁴⁹

A mediális technikák átjárhatósága mintaértékű lesz a 19–20. század fordulóján egymástól függetlenül alakuló új művészeti-írói (összművészeti) irányzatokban, mint ahogy a „munka-művészet-élet” egységének gondolata is,⁵⁰ vagy Körösfői-Kriesch⁵¹ és Móricz⁵² „életes” programja, amely analógiába állítható más esztétista ars poeticákkal.

44 Anthony GALL, *Kós Károly műhelye. (Tanulmány és adattár)*, Mundus, Budapest, 2002.

45 Juhász Árpád „Megfestette az aratást, a cséplést, a templomozást, a beiskolázást. Megfigyelte beszédüket, szokásaikat, játékaikat. Lefestette a tipikus mezőkövesdi játékot [...]” ZICHY István, *Napló (Részlet) = A gödöllői művésztelep 1901–1920*, szerk. GELLÉR Katalin – G. MÉRVA Mária – ÖRINÉ NAGY Cecília, Gödöllői Városi Múzeum, Gödöllő, 2003, 148.

46 MÓRICZ Zsigmond, *Szatmár vármegye népe* (1908) = Uő., *Tanulmányok*, II. szerk. NAGY Péter, Szépirodalmi, Budapest, 1982, 77–78.

47 CSÉVE Anna, *Archívum és terep, írás és élet*, 316–320.

48 „Még Szatmárban, az én kis falvaiban a polifóniába fülő egyszólam uralkodik... Ki fogja ezt megszerettetni? Ki fogja ezt hangversenydobogóra vinni?... Janka figyelmeztetett, hogy a Bartók néni fia. Bartók néni az ő tanárnője volt a pozsonyi tanítóképzőben. A fia: Béluska, az intézet kedvence, akivel én a hegytetőn találkoztam, Vashegy és Rákos közt.” MÓRICZ, *Tanulmányok I. m.*

49 MÓRICZ, *Naplók 1934*, 580.

50 SZÁNTÓ István, *A népi kultúra metamorfózisa, A népi díszítő- és tárgy-kultúra megjelenése a magyar képzőművészetben*, <https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/24090/szanto-istvan-dla-2019.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, 34.

51 „[...] az élet minden megnyilatkozásának művészi tartalmat kell adni.” KÖRÖSFŐI-KRIESCH Aladár, *Ruskinról s az angol praerafaelitákról*, Műbarátok Köre, Budapest, 1904. 30.

52 „Az életet csak az életet! Nyoma se legyen a már kialakult stílusnak az írásban. [...] Írd le a mezőt a hogy van. Az életet a hogy látod [...]” Lásd CSÉVE Anna, „A nagy fundus”, *avagy hogyan lesz a művészet Móricz Zsigmond számára a társadalmi felemelkedés közegévé?*, *Studia Litteraria* 60. (2021/3–4.), 274.

Ennek a komplexitásra törekvő rögzítési attitűdnek és figyelemnek a középpontja, amire az „antropológiai felvételek” is fókuszálnak, az arc. A parasztmodellre való ráatalálás jól illeszkedik abba a festészeti és irodalmi szemléletváltásba, amely a századforduló környékén felváltja az „állvány-művészetet”,⁵³ alkalmazott modellek helyett festők is, írók is szívesen mintáznak hétköznapi arcokat.⁵⁴ A paraszt ugyanolyan érték-kategóriává válik a művészetben, mint a kalotaszegi kendő, eredetétől eltérő, további lehetséges jelentéstartalmak közvetítője lesz. Móricz felismerhetően Tiborc karakterű parasztfigurája a *Bánk bán* panasznyelvén szólal meg, vagy a Nagy Sándor festményén ábrázolt, hajladozó kéveköttő parasztok mellett feltűnik Tolsztoj alakja, a kor Tolsztoj-kultuszának autentikus népi formával ötvözött etikai üzeneteként.⁵⁵ Vagyis folyton elmosódik a határ valós és fiktív, népi és művészeti között.

Móricz gyűjtőmódszerei és alkotói technikai árnyaltabban, sokrétebben kapcsolódnak országjáró művészkortársai gyakorlatához, mint a neves folklorista elődök 19. századi elveihez. Az írói formakérdések analógiába állíthatóan mutatkoznak meg, rámutatva a folklór interdiszciplináris hatására, amelyben „áttételek mentén történik a kultúrában a gondolkodás narratív és képi formája, illetve reprezentációi közötti átjárás”.⁵⁶

A nyelvtől a medialitás felé

A századforduló kulturális dinamikájában érvényesülő, egyszerre aktív és látens kapcsolódások a pályakezdő éveket újabb perspektívába állítják. A „népi” hatás, amelyen a recepciótörténet sokáig az 1900-as évekre vonatkoztatva a népnemzeti irány epigonizmusának 19. századi hatóerejét értette, tágabb folklórhatás keretében megkezdődő, paradigmaváltó jelentőségű médiumközi folyamatok hatástörténetében is feltárható. A Móriczra jellemző modernista törekvések eredetvidékén

53 NAGY Sándor, *Az élet művészetéről*, Élet, Budapest, 1911, 229.

54 Vö. „az író épp olyan szabad legyen modelljei megválasztásában, mint a képzőművész”, idézi EGYED Ilona, *Utószó* = BRÓDY Sándor, *Rembrandt és más elbeszélések*, Unikornis, Budapest, 1998, 297.

55 NAGY Sándor, *Marokszedők* (tempera), 1902. Lásd: GELLÉR, *Mester, hol lakol?*, 2003, 47.

56 NAGY Károly Zsolt, *Verbális, mentális és reális képek egy lokális közösség identitás-konstrukciójában. Néhány felvetés a vizuális kultúra kutatásával, illetve a vizuális kultúrakutatással kapcsolatosan* = *Folklór és vizuális kultúra*, szerk. SZEDERKÉNYI Ágnes, Akadémiai, Budapest, 2007, 53.

a művészetköziség intermedialis nyomai is fellelhetők. Az aratási jelenet képleírása – amely a *Tragédia* bevezetőjében az irodalom és festészet interdiszciplináris terében szituálja a novella nyelvi világát – távlatot nyithat a jellegzetes magyar témák megalkotottságának művészetközi kutatásaira, illetve további rálátást nyújthat a Móricz-prózából kiolvasható képzőművészeti átvételek, beidézések mediális eredetére is. A mezőkövesdi hímzés és a kalotaszegi kendő karrierjével egy időben indítja útjára Móricz jellegzetesen új magyar paraszttípusát az irodalomba, és – ahogy Kosztolányi fogalmaz – ez a stilizált figura már „az új művészet szelleme szerint való”. Szembetűnő, hogy azokat a művészeti kezdeményezéseket, amelyeket a századforduló népművészeti felfutása indít el, a kortársak még egységben látják: a kritikák felismerni vélik prózájának vizuális eredetét,⁵⁷ amelynek összművészeti karaktere a Nyugatban teljesebbé válik, hiszen a folyóirat „kulturális hivatottsága a »születő jelentések reprezentálása«”.⁵⁸

57 Vö. „Móricz a naiv lelkű, derült kedélyű, élesszemű, feltűnő képességű festő, ki leül a falu közepén egy nagy köre, térdére illeszti vázlatkönyvét és fürge, hegyes, engedelmes önjával jókedvűen és nem minden malicia nélkül rajzolgatja azt, amit lát.” KESZLER József, *Sári bíró*, Az Ujság 1909. december 18., 299. sz. = TÓTH-VARGHA, I. m., 48.; „Naturalista, vagy nem bánom, impresszionista festő Móricz Zsigmond, aki festőállványát odaállítja a mezőre, forró napsütéskor az aratók közé és természet után dolgozik.” KARINTHY Frigyes, *Móricz Zsigmond elbeszélései*, Renaissance 1910. május 25., 2. sz., 198. = TÓTH-VARGHA, I. m., 85.

58 EISEMANN György, *A modernitás médiuma = Nyugat népe. Tanulmányok a Nyugatról és koráról*, szerk. ÁNGYALOSI Gergely – E. CSORBA Csilla – KULCSÁR SZABÓ Ernő – TVERDOTA György, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2009, 53.